

BATUM MEBUSU EDİP BEY'İN KARS SEYAHATİNE DAİR NOT DEFTERİ (1921-1922)

Yunus ZEYREK

Birinci Dünya Savaşı sona ermiş, Rusya'da meydana gelen Bolşevik hareketiyle Çarlık rejimi yıkılmış, yeni idare ile 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk'ta anlaşma masasına oturulmuştu. Bu antlaşmada Çarlığın 1878'de ele geçirdiği Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının iadesi sağlanmıştı. Bu arada 30 Ekim 1920'de Doğu Anadolu'da Ermeni vahşetine de son verilmişti. Gürcüler, 23 Şubat 1921 sabahı itibariyle Kars, Ardahan ve Artvin'i tahliye mecbur edilmişlerdi. Sovyet Rus yönetimi ile 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması'yla bugünkü Gürcistan ve Ermenistan sınırları çizilmişti. Azerbaycan ve bölgedeki bu gelişmeleri kabul etmek istemeyen Ermeni ve Gürcülerin de iştirakiyle, Moskova Antlaşması maddeleri Kars'ta toplanacak bir konferansta müzakere edilecekti.

Birinci Dönem Batum Milletvekili olarak Büyük Millet Meclisinde bulunan Mehmet Edip (Dinç) Bey, 13 Ekim 1921'de sona eren Kars Konferansına müşavir olarak katılmıştır.¹ Elimizdeki not defterinde bu müzakerelere nedense hiç temas etmemektedir. Ankara'dan Kars'a gidiş dönüş masraflarını vermekte ve bölgenin bazı problemlerine işaret etmektedir. Bu notların, yakın tarih araştırmacılarına bazı ipuçları vereceği kanaatindeyiz. Ayrıca o dönemde bölgedeki hayat şartları konusunda da aydınlatıcı haberlere tesadüf edilecektir. Ulaşım, ticaret, eğitim, sağlık vs. gibi hayatî konularla ilgili dikkat çekici hususlara da yer verilmektedir.

Bazı yapıların koparılmış olduğu söz konusu defter, baştan sona kadar gözden geçirilmiş; okuyucuyu ilgilendirmeyen birtakım isimler ve adres bilgileri alınmamıştır. Kullanılan dile müdahale

¹ 16 Mart 1921'de Moskova'da imzalanan antlaşmanın son teatileri Kafkas cumhuriyetlerinin de iştirakiyle 13 Ekim 1921'de Kars'ta yapılmıştır. Bu konferansta ilgili teferruat için bkz. İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, Türk Tarih Kurumu, c. I, s. 39-47.

edilmemiştir. Metindeki parantezlerle dipnotlar bize aittir. Bunların dışında açıklamaya muhtaç bazı hususlar da meraklısına havale edilmiştir.

Bismillâh

5 Teşrinievvel sene 337 (5 Ekim 1921) tarihinde Kafkas Konferansı'na iştirak etmek üzere Kars'ta bulundum. İşbu defteri Ömer Kâmil Bey² ile birlikte aldım. Burada hatıra olmak üzere kaydediyorum.

*Batum Mebusu
Edib*

9 Teşrinievvel sene 337 (9 Ekim 1921)'de muahedenin tasdikından evvel transit hakkında Artvin ve civar yani Elviye-i Selâsenin (Kars, Ardahan ve Batum'un) her türlü ihtiyacını taahhüd için teklif ettiğim mevad, mektupla temin edilecek ve derhâl mer'iyül-icra olmak için Paşa Hazretleri tarafından teşebbüsatta bulunulacak.

Madde 1. Tuzun şimdiden Kars'tan şimendüferle (Trenle Tiflis üzerinden) Batum'a transiti ve oradan Artvin'e müsaadesi;

Madde 2. Mevaşinin (hayvanların) şimdiden ihracı hakkında müsaade;

Madde 3. Hududa mücavir ahalinin hükümet-i mahalliyesi tarafından verilecek matbu müruriye (on beş günlük pasaport, konsolosça tasdika lüzum görülmeyen ve alel-umûm hu-

duda mücavir ahalilerce daima mer'î olan) tezkire-i serbestî-i seyrü-sefer temin edilmeli.

1. Tekâlif-i milliye nâmına alınan erzakın kuruluşlu mazbatası 338 (1922) senesi vergisine mahsub edilmesi elzemdir.

2. Artvin'den bî-kes (kimsesiz) çocukları

² Ömer Kâmil (Küntay) Bey (1888-1951), Artvin'in Oruçlu köyünden olup Trabzon'da ilköğretim Müfettişiydi. Artvin anavatanına kavuşunca buraya kaymakam olarak tayin edilmişti (M. Âdil Özder).

Paşa'nın nâmına gönderilmesi.³

3. Bir derece tahsili olan ibtidaî muallimlik için esnaf erbabından olanları Sarıkamış'ta derdesti tasavvur olan Dârül-muallimine (öğretmen okulu) kayıtları yazılarak hem askerliği hem tahsili ikmal ile iptidaî muallimliğine (ilkokul öğretmenliğine) tayini olacak.

4. Acara'dan otuz kadar gözü açık çocukların celbi ile tahsilinin temini.

5. Artvin'de toplanan tekâlif-i milliye (mecburî vergiler) nâmına erzaktan sarfınazarla tütün ve zeytun alınması.

6. Lazistan askerinin Artvin livasına getirilmesine himmet edilmesi.

7. Elviye-i Selâse'de muinsiz (yardıma muhtaç), maaşları verilmeyip herhâlde bu maaşa ilâveten verilmesi için lâzım gelen teşebbüs.

8. Artvin-Ardahan'dan bir heyet Tiflis'e müracaatları söyleniyor. Hem Dâhiliye'den hem Kâzım Karabekir Paşa'dan yazılmış, neticesi bulunmalı.

9. Maktu vergilerin heyet-i umûmiyesi pek güzel olmuş ise de bazı kurraların (köylerin) yakılmış olması hasebiyle ezcümle Kars'ın merkez kazasından şikâyetler vardır. Zira tahsildarlar köyleri, muhacereti nazar-ı itibara almayarak yazdıklarından sûi-muamele pek çok olmuştur.

10. Kars, Ardahan, Artvin livalarında ağnam (koyun) sayımı mayısa terk edilmelidir.

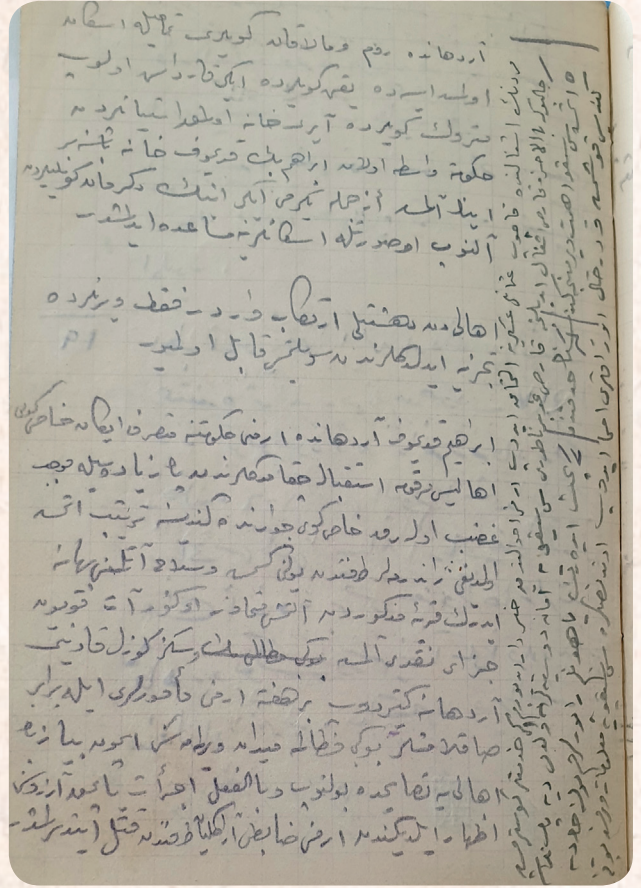
11. Elviye-i Selâse'de maktu vergi için tahsildar lüzumu yoktur.

12. Elviye-i Selâse'de köy muhtarlarının salâhiyetine jandarmalar fenalık yapmamalı.

13. Artvin livasında yeni gelen muhacirlere Kars'ta Kâzım Paşa tarafından kazma, kürek verilecek. Fakat getirmesi Artvin Müdafa-i Hukuk'una ait olacaktır.

14. Elviye-i Selâse'nin birinde bir sene için okur-yazar kimselere iptidâî muallim yetiştirmek için bir dersane açılacak ve bu dersanelerde on beşer yaşından otuz beş yaşına kadar hocalar tahsil edip diploma alacak. Buradan diploma sı olmayan bir köy hocası imamlık yapamaz.

15. Ardahan'da Rum ve Malakan köyleri tamamıyla iskân olmuş ise de yakın köylerde iki kardeş müşterek köylerde ayrı hane olmak isteyenlerden hükûmete vasıta olan İbrahim Bey Kadimof hane başına bir inek almış.⁴ Ezcümle 22 inek Değirmen

köylülerden alınıp o suretle iskânlarına müsaade edilmiştir.

16. Ahaliden dehşetli irtikap (rüşvet) vardır. Fakat verenler de tecziye edildiklerinden söyletmesi kabil olmuyor.

17. İbrahim Kadimof, Ardahan'da Ermeni hükûmetine mutasarrıf iken Hasköy ahalisi mer-kuma istikbale çıkmadıklarından pek ziyadesiyle mûcib-i gazap olarak (öfkelenerek) Hasköy civarında kendisine tertip etmiş olduğu jandarmalar tarafından yolunu kesmiş ve silâh atılmasını bahane ederek karye-i mezkûrdan altmış mütecaviz öküz, at, koyun ceza-yı nakdî almış. Sekiz güzel kadını da Ardahan'a getirtip bir hafta Ermeni memurları ile beraber saklamışlar. Bu gibi mezalime meydana verilmemesi için Beyaz Bey ahaliye nasayihde bulunup ve bil-fiil icraat yapmak arzusunu izhar eylediğinden Ermeni zâbiti Araklıyan tarafından katletirilmiştir. Merdinik (Göle) işgalinde kaçıp Osmanlı askerine iltihak edip Ermeni ahvâlinde haberdar ediyorum gibi hizmetler göstermiş. Hâlbuki bilahare Kars işgal edilince Kars Gubernatoru (valisi) Sisiko'ya, "Aman dosyalar ne oldu?" diye pek telâş etmiş. Sisiko ehemmiyet vermeyince kendisinin hizmetinden bahsederek, "Yahu benim

³ Burada Paşa olarak anılan, Kâzım Karabekir'dir.

⁴ İbrahim Bey Kadimof: Nahcivanlı olup Ermeni zamanı Ardahan mutasarrıfıydı.

raporlarım bulunacak!" diye kendisi koşmuş ve derhal evrakları imha edip ondan sonra Sisiko'ya malûmat vermiş. Bunu bizzat Ermeni dahi itiraf etmişti.

18. Artvin'de Lomaşen'de⁵ beylik numune bahçesi vardı. Bütün Artvin Livana'da meyve fidanını orası yetiştirirdi. Gayet güzel bahçeydi. İçerisinde zeytunyağı fabrikası vardı. Bugün askeriye vaz'ı-yed etmiş, perişan oluyor.

19. Evvelce Artvin kaza iken Ardahan idaresi tahtında jandarmanın mevcudu 317 efraddır. Bu mevcuddan jandarma kadrosu dâhilide 106 kişi el-yevm istihdam ediliyor. Mütebâkisi kimisi esnaf erbâbı, askere giden azdır. Bir kısmı ma'zûlen (görevden çıkarılmış), hânelerindedir. Kadro yükselirse yine eski efraddan yazılacak ma'zûl olanların da maaşları verilmemiştir.

Kars-Ankara'ya avdet masarif-i hakikiye

Kars-Ardahan-Artvin-Batum araba	100,00
Batum'da hamaliye (231 Frank, 700 altundur)	004,00
Batum-Samsun vapur	071,00
Samsun'da kayık, hamaliye ve araba	009,00
Samsun-Ankara araba	<u>100,00</u>
	284,00
	<u>59,00</u>
Kars'a azimet için aldığım Samsun'da	343,00
Avans olarak	<u>500,00</u>
	784,00
İctima günleri için alınan yevmiye- 18 gün için	<u>144,00</u>
	928,00

(Ardahan'ın) Nebioğlu karyesinden soyulan Karşılıkların ifadesini alan Nahiye Müdürü el-yevm bir iş görmemiş, hatta soyan şakîlerin iki at ile bir adamını tanımışlar. Hâlbuki tanılan adam şimdi bırakılmış, soyulanlar el-yevm Hasköy'de bekliyor.

1. Artvin'de hâneler (evler) müzayedeye verilip yıktırılıyor. Kabil-i iskân (oturmaya müsait) evler müzayedeye verilmeyip gayrikabil-i iskân (oturulamaz) diye hemen yıktırılıyor. Yalnız memurînin (memurların) odunu için...

2. Erzincan'dan pek çok memur celp ediliyor. Harcıraha mukabele imkânı kalmamıştır.

3. Tacirler meselesi

4. Tuz meselesi.

5. Muvakkat dârül-mullimîn meselesi.

6. Mutasarrıf Bey'in birinci sınıfa terfii lâzımdır.

7. Kars-Ardahan, Ardahan-Oltu, Oltu-Kars,

⁵ Lomaşen: Artvin'in merkez köylerinden Seyitler'in bir semti.

Ardahan-Artvin-Maradid şoselerinin tarik-i umûmiye (anayola bağlanması) idhali meselesi.

8. Muhasebe-i hususiye bütçesinin tanzim ve tasdikına kadar masarif-i husûsiyenin varidât-ı husûsiyeden tesviyesi için maliye ve dâhiliye vekâletlerinden livaya tebliğ etdirilecek.

9. Trabzon'da Mârif Müdür-i Sâbıkı Rifat Bey, 700 ila 1000'e kadar maaş verilecektir. Muallim ve muallime bulunabilirse Artvin'e lâzım olacak ve malûmat verilecektir. Dârül-Muallimînlerden veya Sultanî aliyyül-alâ (pek iyi) derecede mezunlarından olmalı.

10. Borçka Taburu hayvanlarını köylere tevzi etmiş (dağıtmış). Oralarda iane (yardım) suretiyle idare olunuyorlar, Murgul'dadırlar.

11. Borçka'nın işgalinde Makriyal karyesinden⁶ Mustafa Efendi, Ali Rıza Bey'in⁷ yaverini beraber alıp Hopa Müdafa-i Milliye Reisi Şevki ile Maradid ..... Cebrî suretle nüfusa yazmak istemiş. O sırada Şevki Maradid Nahiye Müdürü idi. Kamışzade Mazhar Bey'e, "Sen Gürcü taraftarısın! Yazılmaz isen hapsederiz." şeklinde tehdidâtda bulunmuşlar. Ve el-yevm asker alınmayacak bahanesiyle birçok fenalık yapıyor.

12. Samsun'da iskele kâhyası Hacı Molla'dan iskele hakkında sorup öğrendiğim gayet ehemmiyetli noktalar ber-vech-i âtidir (aşağıdadır):

- İskelede ağır toplar yağmur altında duruyor. On günden beri iskele kumandanı fırkaya, fırka, iskele kumandanlığına havale ederek duruyor.

- Torpiller gözberiyeye(?) ait olduğu bahisle meydanda duruyor. Mermiler keza kırk gündür duruyor.

- Kırk günden beri fişenk yağmur altında ıslanıyor. İskelede evvelce bulunan sevk memuru Kaymakam İsmail Hakkı Bey, pek güzel idare ediyormuş. Şimdiki memur olan kumandan Süreyya Bey Binbaşı bir defa iskeleye uğramamış. Pek tehlikeli bir manzara olmuştur.

18 Kânuni-Evvel 338

Ankara'dan Samsun'a araba parası	100.00
Samsun'da kayık ve hamaliye	009.00
Samsun'dan Batum'a vapur	051.00
Batum'da hamaliye ve araba	004.00
Batum'dan Kars'a araba	100.00
Ankara'dan Kars'a kadar azimet için masraf	264.00
Kars'tan avdet için Batum'a araba	100.00
Batum'da hamaliye	004.00

⁶ Makriyal: Artvin'in Kemalpaşa ilçesinin eski adı.

⁷ Mümtaz Binbaşı Ali Rıza Bey, Hopa merkezi eşrafından olup Batum'u işgal eden 7. Alay Kumandanıydı (M. Âdil Özder).

Batum'dan Tiflis'e ve Kars'a azimet ve avdet	018.00
Batum'dan Samsun'a vapur	130.00
Samsun'da kayık ve hamaliye	008.00
Samsun'dan Ankara'ya araba	100.00
Cem'an Kars'a azimet ve avdet masarifi	624.00

Samsun'da Şükri Bey ile görüşünce Samsun'da nikel para işlemiyor imiş. Hâlbuki ihrâcı memnûdur (yasaktır). İstanbul ise yüz bin liralık nikel para kesiyor. Şu hâlde nikel paranın ihrâcına müsaade edilerek İstanbul'da altın veyahut kâğıt para kes-tilmesi daha muvafıktır. Bunun için lâzım gelen teşebbüsatda bulunmalı.

*

Ankara'dan Kars Konferansı'na azimet tarihi 22 Ağustos 337(1921)'den Kars Konferansı nihayetiyle Ankara'ya vürudum 3 Şubat 338 (1922)'e kadardır. Cem'an 164 gündür. Vapurda yevmiye alınmadığına nazaran 8 gün ihraçla 156 gün...

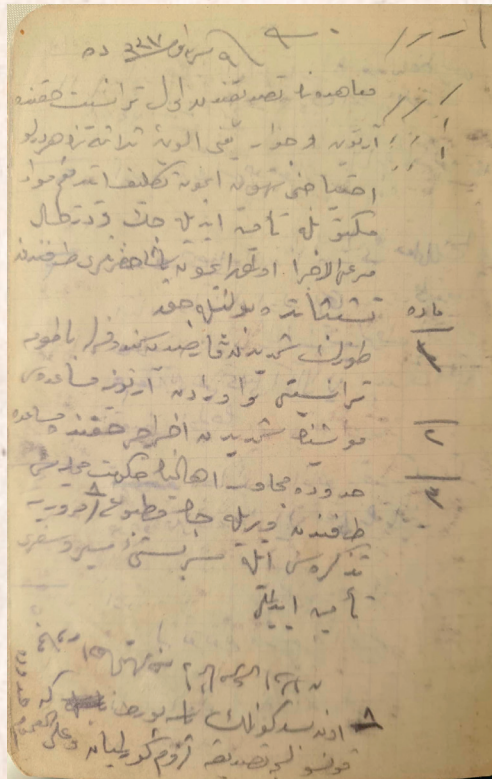
Kuvarshan fabrikasının mâhiye safi bakır istihsâlâtı 15.000 puttur.⁸ Senede azami 160.000 put olabilir. Bir put bakır, yarım put mazot. Bir put bakır, bir buçuk put kok kömürü; benzin ve gaz yağı ve maşine yağı dahi sarf olunursa da ehemmiyeti yoktur.

Artvin Livane'sinde karakolların merkezi ve neferâtın mikdârını bildirir cetvel

Artvin	17
İrsa	5
Kuvarshan	5
Sirya	7
Berta	6
Berta Suyu	5
Hod-i Ulya	5
50	

Ardanuç	13
Samışar	5
Tanzot	6
Xertus	6
Yalnızçam	8
38	

Borçka	13
Murgul	10
Başköy	6
Çiftköprü	6
Dampal	5
Kalaxor	5
Maradid	6
Maçaxel	8
59	

⁸ 16.4 kg'lık Rus ağırlık ölçüsü.

Şavşet	13
Burevan	5
İmerxev	5
Bazgıret	5
Sakara	5
Mirya	5
38	

23 Mart 38 tarihiyle Bursa'da Muhallebici İbrahim Efendi vasıtasıyla haneme yüz elli lira gönderdim. Ankara'dan Bank Osmanî vasıtasıyla havale verildi.

8 Nisan 38 tarihiyle Bank Osmaniden İstanbul'da Aydoğdu Şirketi Müdürü Trabzon Mebus-i Sâbıkı Naci Bey vasıtasıyla Bursa hanemize gönderilmek üzere yüz elli lira çıkardım.

12 Nisan 338 tarihiyle mumaileyh Naci Bey vasıtasıyla hemşireme verilmek üzere yüz lira Bank Osmaniden gönderdim.

Üsküdar Açık Türbe'de Uzunyol Sokağında 11 Numroda Kal'a-i Sultaniye (Çanakkale) Mutasarıf-ı Esbakı Murat Fuad Bey Artvinlidir.

*

İleri gazetesi

8 Kânuni-Sani 338 (1922)

Subhizade

.....

Herkesten aykırı düşmüş gidersin,
Türk'e İttihadçı, Ocakçı dersin,
Kuzum doğru söyle, sevap edersin,
Cedbeced dininiz Müslüman mıdır?

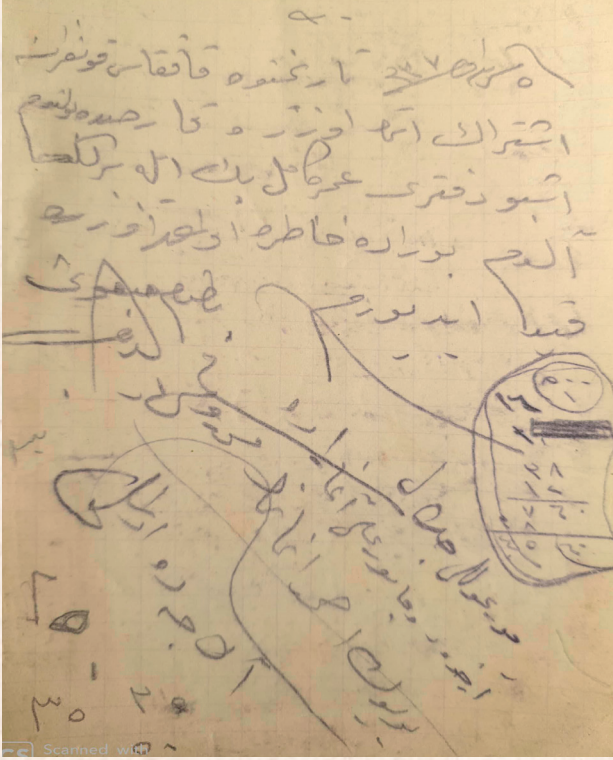
Dersin, Almanya'ya satıldı vatan,
Şikâyet edersin alıp satandan,
Hainse vatani onlara satan,
Yunan'a satanlar kahraman mıdır?

Her gün edersin böyle yaygara,
Hem de almıyorum dersin on para,
Ya bu meylin nedir Yunanlılara
Yoksa Venizelos öz baban mıdır?

Dersin, çıkmasaydı milli hezele,
İzmir'i alırdık biz siyasetle,
Selânik, Üsküb'ü unuttun hele,
Onların suçu Ocak'tan mıdır?

Ey Subhi, sen dahi insan olurdun,
Talihin olsaydı Yunan olurdun,
O zaman Türklere kurban olurdun,
Bir kere mihrana bak yalan mıdır?

Rizeli Lazzade Mustafa Bey'in
defterinden.

Kendisi yadigâr olarak yazmıştır.
19 Kânuni-Sani 338 (1922)
Karadeniz Oteli, Samsun.
*

Bismillah

Tiflis, 30.12.37 (1921)

Hariciye Vekâletine

21 Tarihli telgrafa c.

Dün akşam Tiflis'e avdet ettik. Edip Bey'in telgrafnâmesine mevzuu-bahis Sivas mebusu Rasi Bey heyetinde bendenizin kat'iyen malûmatı olmadığı gibi gerek Ankara'da gerek burada asla hatıra getirilmemiştir. Edip Bey'in memuriyetine gelince, malûm-i sâmilere olduğu üzere mumaileyhin malûmat-ı mahalliyesinden, Batum'un ahvâl-i iktisadiye ve sâiresi vukufundan istifade edilmek üzere heyet miyanında (arasında) müşavir sıfatıyla bulunması Heyet-i Vekileye (Bakanlar Kuruluna) yazılan müsveddede vardır. Heyet-i Vekile teklif-i sâmilere aynen kabul ettiğini hatır-ı âcizanemde kalmasından kendisine Batum'da vazifesini tebliğ eylediğime binaen birlikte Tiflis'e geldik. Mümtaz Beyefendi bugün yarın hareket etmek üzeredir. Muvaffak Bey maalesef bir ay mezuniyetini (iznini) geçirdiği hâlde ve el-ân gelmemiştir. Şefik Bey'den maada kimse kalmıyor. Murahhas Mümtaz Bey'in ifadesinden de Kars'ta pek ziyade istifade olunduğu anlaşıldığına ve Rus ve Gürcü lisanlarını pekiyi bildiğine ve memleketi pekiyi tanıdığına nazaran bizim de malûmat ve vukufundan müstefit olunaçağı tabiidir. Mumaileyhin (adı geçenin) memuriyetinin lütfen kabul buyurulmasını rica eylerim.

(İmza yok)

*

Yeni Gün Matbaasında Mehmed Vehbi Bey'e, Vâla Nureddin ve Nazım Hikmet Beylerden selâm...

- Muhtar Beyefendi ile görüşülecek. Hududa mücavir ahhalilerin serbesti-i seyrü seferlerinin temini (için) on günlük pasavan verilmesi...⁹
- Batum'da evvelce *Sadâ-yı Millet*çilerin tevkihi meselesi...¹⁰
- Artvin ve Lazistan ahhalisinin Batum'da ehemmiyetle takip edilmesi...
- Ardahan'da Celâl Bey'e verilecek telgrafta imza Mehmet Edip olacak.
- Ardanuç Masalahat karyesinde Hasan Efendizade Osman Efendi Adana cephesinde bulunan kendisine lâzım gelen muavenet yapılacak.

*

Ermenistan'da birçok hastalık açlıktan ileri gelmiş ve gelmektedir. Kars ise Ermenistan'a hudut dolayısıyla bu tehlikeye maruzdur. Bilhassa Belediyenin alel-umum Anadolu'da olduğu gibi muattal ve fakru zarurî hiç faaliyet-i sıhhiye gösterememiş ez-cümle bütün kasabanın lağımları kapanmıştır. Gelecek yaz ahvâl-i sıhhiye hakkında vahamet melhuzdur (muhtemeldir).

Sıhhiye

13 Teşrinievvel 337

Kars Sıhhiye Müdürü Rahmi Bey tarafından beyan-ı mütalaa edilen mevad ber-vech-i âtidir:

1. Yeni Sıhhiye Teşkilâtıyla meşgul olmak pek mühimdir.
2. Hükûmet tarafından sıhhiye nâmına terk edilen binanın tamiri meselesi ki on sene sıhhiye nâmına kalacak masarif-i hakikiyesi 100 lira olabilir.
3. Maaşın tezyidi (artırılması) imkânı olmayup idaresinin son derece müşkilâtı nazarı itibara alınması.
4. Kazalarda ve nahiyelerde ve merkez livada hiçbir sıhhiye memuru yoktur. Askeriyeden katiyen muavenet (yardım) edilmiyor.
5. Mu maruzât is'af edilirse (kabul edilirse) çalışmak için her türlü vezaif (vazifeler) teşkil, aksi takdirde burada aldığım maaş boştur.
6. Artvin Orman Teşkilât-ı İdariyesi için Kars Orman Müdürü Fahri Bey'e inha edilecek (bildirilecek) zevat 3 Muamelât memuru, 3 Üçüncü sınıf fen memuru, 16 Muhafız...

⁹ Pasavan: Komşu ülke sınırında oturan ve bu giriş çıkışlarda pasaport yerine kullanılan resmî belge.

¹⁰ *Sadâ-yı Millet*, Batum ve Acara'nın Türkiye'ye iltihakını savunan Batum İslâm Cemiyeti'nin 1919 yılında çıkan yayını organı.